

odnosa i načina sudovanja.« (str. VIII). No, kako se tu može naći različitih parnica, može ova građa služiti i za izučavanje npr. posjedovnih odnosa, a u vezi s time i za proučavanje gradskog areala u 17. stoljeću (kao što je to učinila autorica u uvodnom tekstu) ili pak za proučavanje nekih aspekata svakodnevnog života. Kao i u prvom dijelu - Protocolonu, tako i u ovom Prothocolumu ima pojedinih dijelova pisanih na hrvatskom jeziku i kajkavskom narječju. To su većinom izjave svjedoka. Iz toga bi se moglo zaključiti da su rasprave vjerojatno vođene na latinskom, ali se i govorni - hrvatski jezik mogao na sudu upotrijebiti kao valjan. Zanimljivo je primijetiti da u ovom drugom dijelu postoje 2 »rupe«. Naime, u kronološkom redanju zapisa nedostaju oni između kolovoza 1663. i veljače 1667. godine te potom zapisi iz čitave 1668. godine. Nije jasno da li ti zapisi nikad nisu postojali ili su možda zagubljeni ili propali.

Treći dio građe - Protocolum - nastao je 1674. i kasnije, nakon velikog požara, što se i vidi iz naslova. »U taj su protokol upisane »fasije« do uključivši 1686. godine, ali ih ima tako mnogo da je iz tehničkih razloga nemoguće iznijeti ih sve u ovom svesku.« (VIII) Ustvari, samo 3. dijelu odgovara naslov »Protocolla fassionum« jer u njemu prevladavaju »fasije« (praesens relatio voluntatis et contractuum coram magistratu); iako i tu ima nešto transakcija, testamenata... U trećem dijelu (kao i u drugom) spominje se velik broj imena onovremenih stanovnika Zagreba tako da se iz ove građe može dobro upoznati i etnički sastav stanovništva, a mogla bi eventualno poslužiti i za neka onomastička istraživanja. Isto tako, budući da se u ovim fasijama dosta često spominje isusovački kolegij (str. 121, 125, 128, 129...), one bi se mogle iskoristiti u nekom širem istraživanju djelovanja isusovaca na području Zagreba. Također ima, kao i u 2 prethodna dijela, i u trećem dijelova pisanih na hrvatskom jeziku (str. 135-136, 178-179-180, 292-293) - to su oporuke i cehovski privilegiji.

Sav ovaj izvorni materijal popraćen je bilješkama (na latinskom) u kojima su iznesene napomene uz građu - razlike i nadopune u štampanom tekstu građe naspram rukopisnog originala.

Izdavanje 22. sveska Povijesnih spomenika grada Zagreba vrijedan je doprinos, a nadasve poticaj za hrvatsku historiografiju da nastavi još intenzivnije proučavati prošlost Zagreba. Velika je šteta što je u zadnjih 40 godina ovo tek 4. objavljeni svezak MHCZ-a. Jedino čemu se možemo nadati je da će za hrvatsku historiografiju doći bolja vremena te da na sljedeći svezak nećemo morati čekati toliko dugo koliko na dvadeset drugi.

Gordan Ravančić

MARKO J A Č O V, LE GUERRE VENETO-TURCHE DEL XVII SECOLO IN DALMAZIA
Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria, volume XX, Venezia 1991, str. 302.

Doba mletačko-turskih ratova u Dalmaciji u XVII stoljeću (Kandijski i Morejski rat) stoljeće je u kojem ovaj prostor zbog dugogodišnjih ratnih sukoba doživljava nemale političke, društvene i demografske promjene. U razdoblju u kojem se vode Kandijski (1645-1669) i Morejski (1684-1699) rat opustošen je znatan dio zaleđa Dalmacije; gradovi, sela i utvrde porušeni su ili ispražnjeni, a stanovništvo raseljeno. Demografske promjene koje će zadesiti Dalmaciju nakon ovih ratova obilježene su doseljavanjem novog stanovništva iz različitih dijelova Dalmacije i Bosne što će utjecati na djelomičnu promjenu sastava stanovništva s obzirom na njegovu etničku i vjersku strukturu.

Knjiga M. Jačova obrađuje upravo povijesna događanja u Dalmaciji u ovom razdoblju, kronološki slijedeći zbivanja tijekom svih ratnih godina. U uvodnom dijelu (str. 3-5) autor ukratko navodi najznačajnija djela o mletačko-turskim ratovima u XVII stoljeću, nastala još u istom stoljeću u kojem su se ratovi vodili (A. Vernino, A. Santacroce, G. Brusoni, A. Valiero), te upozorava da je njihovo osnovno obilježje faktografsko iznošenje činjenica.

Prvi dio knjige posvećen je zbivanjima tijekom Kandijskog rata u Dalmaciji 1645-1669. godine (str. 7-145). Razmatrajući stanje u Dalmaciji uoči Kandijskog rata autor navodi najznačajnije utvrde u graničnom pojasu između Turskog Carstva i Venecije. Početkom rata započinju turski prodrinuti u dalmatinsko zaleđe, pri čemu se velik dio sukoba odvija na zadarskom zaleđu (Zemunik, Vrana, Nadin), gdje se Turcima suprotstavlja mletačka vojska

pod zapovjedništvom baruna Degenfelda. U ljeto 1646. Turci osvajaju Novigrad, Turanj i Biograd, a u očekivanju napada i na sam grad Šibenik ubrzano se gradi utvrda sv. Ivana. U rujnu napadaju Rakitnicu i Skradin; u listopadu bezuspješno podsjedaju Šibenik i tek na dva mjeseca preotimaju Mlečanima utvrdu Duare na Neretvi. Generalni providur L. Foscolo 1647. godine vodi mletačku vojsku u sukobima oko Novigrada, Skradina i Rakitnice, a niz uspješnih akcija okončava zauzećem Obrovca, Tinja, Karina, Nadina, Vrane, Velima, Sinja i Solina. Autor posebno prati usporedne procese rata u svezi sa migracijama i demografskim promjenama u dalmatinskom zaleđu. U sela koja su dugi niz godina bila pogranično područje, te su gotovo u potpunosti ostala bez starosjedilačkog stanovništva, mletačka uprava planski naseljava morlačke obitelji. Stekavši brojne povlastice, ove će obitelji predstavljati značajan faktor obrane graničnih područja od turskih upada, ali će, poradi uzurpacije zemljišta, često dolaziti u sukobe sa malobrojnim strosjedilačkim življem.

Rat se intenzivno nastavlja i 1648. godine kada Turci ponovo bezuspješno opsjedaju Šibenik, osvajaju Drniš i Knin, dok mletačka vojska zauzima Klis. Prilikom obrane ili osvajanja utvrda u Dalmaciji autor ističe značajnu ulogu domaćeg stanovništva, te napose narodnih junaka - hajdučkih vođa, koji su od mletačke vlade dobivali posebne povlastice i časti. Kandijski rat zahvaća i prostor Boke Kotorske i Crne Gore, a značajne bitke vode se oko Risna, Herceg-Novog, Grahova i Meduna. Autor posebice ističe značajnu ulogu koju su u suprostavljanju Turcima imala domaća plemena (Nikšići, Kući, Klimenti). Od 1649-50. godine u Dalmaciji bjesni i kužna pošast koja je pored domaćeg stanovništva zahvatila i pojedine čete mletačke vojske i posade u gradovima i utvdama. Slijedeći potom kronološki vojne operacije koje su Mlečani poduzimali u zaleđu Dalmacije (napose oko Šibenika), autor napose ističe neuspjeh pokušaj zauzeća Knina. U godinama 1652-1660. slijede nova doseljavanja morlačkog stanovništva koje prostor za život dobiva na području zadarskog zaleđa. U završnom razmatranju Kandijskog rata autor iznosi ratna događanja u samoj Kandiji, utjecaj Austrijsko-turskog rata (1662-1664) na zbivanja u Dalmaciji, te naposljetku ukazuje na novu graničnu liniju između Turske i Mletačke Republike u Dalmaciji nakon potpisivanja mirovnog ugovora 1670. godine (»linea Nani«).

Drugi dio knjige (str. 149-219) posvećen je ratnim događanjima u Dalmaciji tijekom Morejskog rata (1684-1699). Slično kao i tijekom Kandijskog rata, i u ovom ratu je u Dalmaciji prisutno doseljavanje brojnih morlačkih obitelji iz pograničnog turskog na mletački teritorij. Priliv doseljanika dostiže vrhunac 1685. godine kada 3.500 morlačkih obitelji dolazi u zaleđe Dalmacije. Ratna zbivanja su također gotovo istovjetna i redovito se svode na podsjedanje gradova i utvrda, pustošenja polja i česta pljačkaška zalijetanja sa obje strane granice. Godine 1686. Turci zauzimaju Norin, pustoše zadarsko zaleđe i opsjedaju Budvu, a Mlečani zauzimaju Sinj. U ljeto 1687. slijedi nova seoba morlaka predvođena neretljanskim serdarima Novakovićem i Marinovićem, iste godine pogiba proslavljeni hajdučki vođa Stojan Janković, a 1688. godine konačno pada važna utvrda Knin. Autor potom uspoređo prati zbivanja na bojištima u Srbiji, te djelovanje srpskog patrijarha Arsenija III Crnojevića. Napose ističe ulogu srpskih ustanika kao značajnog faktora u sveukupnom protuturskom ratu na ovom prostoru, te često nedovoljno opravdano minorizira i izostavlja naglasiti važnost i ulogu austrijske vojske. Autor potom napose želi istaknuti značenje »Velike seobe Srba« i ulogu »300.000 Srba u Hrvatskoj« u oslobađanju ovih krajeva od turske vlasti, te u tom smislu i objavljuje isključivo one dokumente koji mogu barem djelomično potkrijepiti njegove tvrdnje. Slijedi opis ratnih zbivanja na području Crne Gore i Bosne i Hercegovine, te je i ovdje, kao uostalom i tijekom čitave knjige primjetno razdvajanje pojmova morlaci (=Srbi) i Croati (=Hrvati), čime se većina ratnih zasluga pripisuje morlacima, tj., po tumačenju M. Jačova, isključivo Srbima. Za ratnu godinu 1694. značajno je mletačko osvajanje Citluka, Gabele i Klobuka. Bitke se u idućim godinama intenzivno vode u Neretvanskoj oblasti i južnoj Dalmaciji, gdje Mlečani pokušavaju zauzeti važno pomorsko uporište Ulcinj. Rat se okončava 1699. godine mirom u Srijemskim Karlovcima, a nova granična linija na osnovu koje je Venecija stekla nove posjede u dalmatinskom zaleđu nazvana je »linea Grimani«. U zaključnom poglavlju (220-222) autor ukratko govori o posljedicama Kandijskog i Morejskog rata s obzirom na značajne teritorijalne i političke promjene (nove stečevine Mletačke Republike u zaleđu Dalmacije i u Hercegovini), ističući i ovom prilikom nezaobilaznu ulogu morlaka i njihovih četa vjernih Mletačkoj Republici, kao jedan od ključnih faktora u konačnom uspješnom oslobađanju Dalmacije od turske vlasti.

U završnom dijelu knjige autor donosi slijedeće priloge: a) tabelarni pregled turskih provala u Dalmaciju tijekom Kandijskog i Morejskog rata sa navođenjem datuma turske provala, zapovjednika turske vojske, napadnutog teritorija, broja turskih vojnika, poginulih i

zarobljenih mletačkih vojnika, poginulih turskih vojnika, te zaplijenjene stoke (str. 225-233); b) tabelarni pregled mletačkih provala na turski teritorij tijekom oba rata, sa navođenjem istovjetnih podataka (235- 248); c) tabelarni pregled doseljavanja morlačkih obitelji u Dalmaciju sa turskog teritorija. Sadrži podatke o godini doseljavanja, mjestu iseljavanja, mjestu useljavanja, imenima vođa, broju obitelji i doseljenika u cjelini, broju muškaraca sposobnih za rat, te izvorima odakle su podaci preuzeti (str. 251-265); d) tabelarni pregled kretanja broja stanovnika na području gradova Zadra, Trogira, Sibenika, Splita, Nina, Omiša, Korčule, Brača, Hvara, Paga, Raba, Krka, Osora, Bara, Ulcinja, Budve, Kotora i Perasta, te cjelokupne mletačke pokrajine Dalmacije u razdoblju XVI-XVII stoljeća (267-269).

Na kraju knjige nalazi se popis korištenih izvora (271- 273) i literature (274-278); upotrebljivanih citata (279-280), te indeks imena i mjesta (281-302).

Zaključujući naposljetku prikaz djela M. Jačova možemo istaknuti nekoliko bitnih elemenata koji daju osnovno obilježje cijeloj knjizi. Već u uvodnom poglavlju (str. 4) autor tvrdnjom da su svi morlaci Srbi (usano per i Serbi l'espressione Morlacchi) unaprijed određuje namjeru i svrhu ovakvog prikazivanja XVII stoljeća u Dalmaciji, te se ovako formuliran odnos Serbi Morlacchi odnosno Croati Hrvati provlači kroz čitavu knjigu. Nadalje, iako autor najviše prostora posvećuje kronološkom iznošenju faktografije ratnih događanja u Dalmaciji tijekom oba rata, ne propušta iznositi i podatke o migracijama i demografskim promjenama u Dalmaciji, navodeći kao doseljenike i branitelje dalmatinske granice isključivo morlačke obitelji pravoslavnog podrijetla. U tom smislu propušta kazati nešto više o postojanju domaćeg starosjedilačkog stanovništva, te o doseljenicima katoličke vjere, kojih je također bio značajan broj, tako da se neupučenom može činiti da su se u Dalmaciji tijekom XVII stoljeća doseljavali i protiv Turaka borili samo pravoslavni doseljenici. Autor nadalje prilikom navođenja starješina obitelji koje su predvodile preseljavanje morlačkog življa na teritorij Venecije uglavnom navodi samo imena pravoslavnih vođa, dok za ostale ne navodi njihova imena ili ih također, bez obzira što je očito da se ne mogu ubrojiti u skupinu pravoslavnih doseljanika, svrstava pod zajednički pojam morlaci (neretvanski serdari Novaković, Aničić itd.). Posebnu pažnju autor nadalje poklanja doseljavanju pravoslavnog življa iz Bosne i Hercegovine na područja zadarsko-biogradskog zaleđa, dok je istovjetan proces doseljavanja katoličkog puka iz istih krajeva na područje splitkog zaleđa i otoka ostao gotovo u potpunosti nespomenut, pri čemu su i ovi doseljenici ubrojani u morlake. Uloga morlačke vojske u oslobađanju Dalmacije od turske vlasti neprestano se ističe kao vrlo značajna. Isticanjem postavke da su svi morlaci nužno Srbi postojanje i uloga domaćeg starosjedilačkog i doseljenog katoličkog stanovništva doslovno se negira, čime djelo gubi na svojoj znanstvenoj vrijednosti. Unatoč svim navedenim pristranostima i neznanstveno argumentiranim postavkama, djelo M. Jačova ipak se može, napose zbog korištenja neobjavljene arhivske građe iz različitih i često nedostupnih arhiva i biblioteka (Archivio della sacra congregazione »De propaganda fide« u Rimu, Archivio segreto Vaticano, Archivio di Stato di Venezia, biblioteka Muzeja Correr u Veneciji, Biblioteca Nazionale Marciana u Veneciji, Historijski Arhiv u Zadru), iskoristiti prilikom proučavanja XVII stoljeća u Dalmaciji - razdoblja koje će, napose po svojim demografskim promjenama, odrediti buduću etničku sliku Dalmacije i tako usloviti buduća povijesna događanjima na ovim prostorima.

Lovorka Čoralić

DR. LELJA D O B R O N I Ć, SLOBODNI KRALJEVSKI GRAD ZAGREB
»Školska knjiga« - Zagreb, 1992.

Autorica knjige koju ovdje predstavljamo, dr. Lelja Dobronić objavila je prošle godine veoma zapaženu monografiju pod naslovom »Biskupski i Kaptolski Zagreb« (izdavač »Školska knjiga« - Zagreb, 1991.). U tom je djelu, na temelju svoje dugogodišnje plodne znanstvenoistraživačke aktivnosti, osvjetlila jedan veoma važan - a dotad nedovoljno obrađivan - segment iz sklopa tisućljetne povijesti hrvatskog glavnog grada. Prigodom objavljivanja spomenute edicije, naglašeno je da će ona svakao značiti dragocjeni doprinos skorom jubileju 900. godišnjice osnutka biskupije na zagrebačkom tlu

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.